

MEGJEGYZÉSEK

MAURIKIOS CSÁSZÁR AVAR HÁBORÚJÁNAK UTOLSÓ ÉVEIHEZ
THEOPHYLAKTOS SIMOKATTÉS ELBESZÉLÉSÉBEN

E. Frances egy rövid, de gondolatébresztő cikkben¹ néhány tényt idéz emlékezetbe a Maurikios kori bizánci—avar háborúk történetének egykorú vagy közel egykorú forrásaiból s azután ezekre a tényekre érdekes feltevést épít.

A Priskos parancsnoksága alatt Tomea (Frances szerint Tomis²) városát fedező bizánci haderő élelme fogytán volt³. A szemben álló avarok fejedelme a bizánci írórt megdöbbenő jóindulattal⁴ követség útján felajánlotta az ellenségnek, hogy ellátja élelemmel:⁵ ne éhezzenek a keresztények legnagyobb ünnepük, a közelgő nagypéntek és húsvét idején.⁶ Priskos először habozott elfogadni a csejtető előzékenységet.⁷ Miután azonban szabályszerűen ötnapos fegyverszünetet kötött a két fél, mégis sor kerülhetett arra, hogy a barbár szekérszám küldje az élelmet a bizánci seregnek.⁸ A két haderő katonái közt általános fraternizálásra került sor.⁹ A fegyverszünet negyedik napján a kagán bejelentette, hogy ellenszolgálatást vár az átadott élelmiszerekért: küldjön neki Priskos indiai fűszereket. A római vezér teljesítette e kívánságot.¹⁰ A keresztény ünnepek és az ötnapos fegyvernyugvás elmúltával a két barátkozó sereg ismét elvált egymástól.¹¹

E. Frances azzal magyarázza — s nem minden alap nélkül — a kagánnak egyébként teljességgel érthetetlen jótékonykodását az ellenséges sereg irányában, hogy ő igazában a bizánci katonák lekenyerezését, megvesztegetését kívánta elérni. Csak amidőn felismerte, hogy Priskos elővigyázatosságán terve megbukott, akkor — a fegyverszünet lejárta előtti napon — állt elő a kívánsággal: ellenszolgálatást vár élelmiszerküldeményéért.

Frances fenti meggondolkoztató feltételezését hadd egészítsük még itt ki néhány megjegyzéssel. A kagán viselkedése az ellenséges sereg éhínsége idején nemcsak a

¹ Une épisode des guerres de Byzance contre les Slaves et les Avars au début du VIIe siècle: Revue des Études Sud-Est Européennes 6, 1968, 528—530.

² Vö. GH. ȘTEFAN, Tomis et Tomea. A propos des luttes entre Byzantins et Avars à la fin du VIIe siècle: Dacia 11, 1967, 253—258.

³ Th. S. VII 13,2 τῷ δὲ ἦρος ἀνίσχοντος λιμὸς τοῖς Ῥωμαίοις ἐνέσκηψεν. Itt és a tővábbiakban Theophylaktos Simokattést a következő kiadás szerint idézem: Theophylacti Simocattae historiae. Ed. C. DE BOOR—P. WIRTH, Stuttgartiae 1972.

⁴ Th. S. VII 13,3 παραδόξω προνοία τινι.

⁵ Th. S. VII 13,3 ὁ Χαγάνος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πρῆσβευέται ... λύσιν τῷ λιμῷ ἐπιθεῖναι.

⁶ Th. S. VII 13,3 μελλούσης ... ἐπιβήσῃσθαι τῆς μεγάλης τῶν Χριστιανῶν ἑορτῆς, καὶ πάθος ὁμοῦ καὶ ἀνάστασιν τοῦ σωτήρος ἑορτάζειν θεοῦ.

⁷ Th. S. VII 13,4 Πρίσκος ... διηπόρει τε καὶ ἠπίσται.

⁸ Th. S. VII 13,4 πίστεις Ῥωμαῖοι τε καὶ βάρβαροι ἔδωσαν καὶ ἀντελάμβανον πενθημέρους σπονδὰς συστησάμενοι ... ἀμάξας ... ὁ Χαγάνος ἐπισιτισμῶν λιμῶν ττοσι τοῖς Ῥωμαίοις παρείχεται.

⁹ Th. S. VII 13,7 συνηλιζόντο ... τὰ ἀντίθετα καὶ οὐκ ἦν δέος ἐν ἑκατέραις δυνάμειν.

¹⁰ Th. S. VII 13,5—6 τετάρτη δὲ ἡμέρα ... ὁ Χαγάνος πρῆσβει εἰξέπεμπεν Ἰνδικὰς ὑπὸ τοῦ Πρίσκου λαβεῖν ἀξίων χαρυζείας. ὁ μὲν ὄν στρατηγὸς τοῦ βαρβάρου τὴν ἀξίωσιν ἐθεράπευε.

¹¹ Th. S. VII 13,7 διαχωρίζεται ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων ὁ βάρβαρος.

hadviselés általános szabályai szempontjából mondható érthetetlenek, illetőleg különleges magyarázatot igénylőnek, hanem még inkább ilyennek minősül, ha a sajátosan avar stratégia és taktika alapelveit idézzük fel. A Maurikios-féle Stratégikon pontosan ebben az időben íródott és a korabeli avar(-türk) hadviselés egyik legjellemzőbb vonásaként azt említi, hogy e nomádok előszeretettel igyekeznek nyílt fegyveres összecsapás helyett utánpótlási nehézségekkel megtörni az ellenséget (Maur., Strat. XI 2,5 *νομαδικὰ ... σπονδαζοντα οὐ τοσοῦτον τοὺς ἐχθροὺς χειρὶ καταγωνίσασθαι, ὅσον ... ταῖς τῶν ἀναγκαίων στενώσει;* Maur. Strat. XI 2,17 szerint várostromnál *κατανοοῦντες τὴν τῶν ἀναγκαίων ἔνδειαν τῶν ἵπων ἢ τῶν ἀνδρῶν προσκαρτερεῖν, ἵνα τῇ στενότητι τούτων χειρώσωνται τοὺς ἐχθροὺς*). Vegyük még ehhez hozzá, hogy a maurikios Stratégikon (XI 2,18) azok között a körülmények között, amelyekre az avar seregek a legérzékenyebbek, első helyen éppen egy ellátási problémát, a takarmányhiányt tünteti fel (*ἐναντιοῦται αὐτοῖς ἔνδεια βοσκῆς διὰ τὸ πλῆθος ὧν ἐπιφέρονται ἀλόγων*). Mindez együtt jelentősen megnöveli Frances feltevésének a valószínűségét: az avar sereg részéről a természetes és várható az lett volna, hogy örömmel látja s lehetőleg fokozza az ellenség táborában az élelemhiányt. Ha ennek éppen az ellenkezőjét tette a kagán, ez mással, mint a bizánci katonák lekenyerezésének a szándékával aligha magyarázható.

Theophylaktos Simokattés (közvetett?) forrása a fentiek elbeszélésénél minden bizonnyal Priskos főparancsnokságának (vagy valamelyik tisztjének) a hadinaplója volt.¹² Ebben, úgy tűnik, puritán tárgyilagossággal csak a tényeket jegyezték be; ám a kagán gondosan lepezett és végül is megghiúsult megvesztegetési szándéka nem tarthatott a naplóvezető számára ismert tények közé. Ezért hallgat Theophylaktos az avar jótékonykodási manipuláció feltételezhető igaz indokáról s csak csodálkozik a soha nem tapasztalt barbár nagylelkűségen (Th. S. VII 13,5 *μέχρι τῶν χρόνων τῶν καθ' ἡμᾶς τῶν παραδοξολογουμένων τὰ τῆς βαρβαρικῆς φιλανθρωπίας ταύτης καθέστηκεν*).

Röviddel az említett események után egy másik bizánci hadvezérrel, Komentiolossal került szembe Moesiában a kagán. Ennek a generálisnak a viselt dolgaiból a következőket idézi fel Frances Theophylaktos nyomán. Az avar sereggel való találkozás előtti éjszaka titokban követet küldött a kagánhoz.¹³ Saját seregének viszont olyan módon adott utasítást a fegyverbe szállásra, mintha nem komoly ütközet, hanem csak hadiszemle következne.¹⁴ Napfelkeltekor így a kellően fel nem készült császári katonaság döbbenet pillantotta meg a harcra kész ellenséget.¹⁵ Minthogy az avarok mégsem támadtak azonnal, a rómaiak több előkészíthették fegyverzetüket az ütközetre.¹⁶ Ám ekkor Komentiolos ismét zűrzavart okozott saját hadseregében csapattettek érthetetlen ide-oda küldözgetésével.¹⁷ Aztán még fokozta a fejtelenséget a jobb szárny titokban elrendelt visszavonulásával,¹⁸ majd válogatott katonái éjfélkor

¹² Vö. H. W. HAUSSIG, Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker: Byzantion 23, 1953, 400. Részletesen foglalkozunk ezzel a kérdéssel az alábbi előkészületben levő munkában: Jean d'Ériphanie et les autres sources de l'Histoire universelle de Theophylacte Simocatta.

¹³ Th. S. VII 13,9 *νοκτὸς ... μεσοῦσης ἐν ἀπορρήτῳ πρὸς τὸν Χαγάνον ... ἐξέπεμψεν ἄγγελον*.

¹⁴ Th. S. VII 13,9—10 *οὐ γὰρ ἔφησε Ῥωμαίοις ἐξ ἐωθινοῦ ποιήσασθαι παράταξιν ... ἐδόκει ... αὐτοῖς ἐξέτασιν τοῦ ὀπλιτικοῦ ποιήσασθαι ἐθέλειν τὸν στρατηγόν*.

¹⁵ Th. S. VII 13,11 *τὰς ἀκτίνας ... ἡλίου περιβαλόντος τῇ γῇ ὀρώσιν οἱ Ῥωμαῖοι μετ' εὐχοσμίας συντεταγμένον τὸν βάρβαρον*.

¹⁶ Th. S. VII 14,1 *Ῥωμαῖοι ... θεασάμενοι ἀναβολὴν τῆς ἐπιβολῆς τοὺς βαρβάρους λαμβάνοντας σιδηροφοροῦσιν ἅπαντες λίαν ὀπλιτικῶς*.

¹⁷ Th. S. VII 14,2 *τῇ ... ἀλλοπροσάλλῳ μεταθέσει τῶν τάξεων πολλῆς αἰτίας γίνεται ἀκοσμίας*.

¹⁸ Th. S. VII 14,3 *ὁ στρατηγὸς τῷ δεξιῷ ... κέρατι ἐν παραβύστῳ ἐδήλου ... πρὸς φυγὴν παραυτίκα χωρῆσαι*.

titokban végrehajtott elmenekítésével.¹⁹ Betetőzte Komentiolos hadvezérhez méltatlan viselkedését, hogy azzal a cinikus ürüggyel, miszerint pár mérföldre vadászni megy, faképnél hagyta a támadó ellenséggel farkasszemet néző hadseregét és gyáván elfutott.²⁰ Drizipera lakói kövekkel és szidalmakkal kergették el városuk alól a szégyenletesen menekülő generálist.²¹ A vezér nélkül maradt, megzavart sereg bátran verelkedett ugyan, de nem kerülhette el a szörnyű veszteségek közepette történő visszavonulást, ami megnyitotta a dúló, gyújtogató avar had előtt az utat Konstantinápoly felé. A főváros lakossága körében pánik tört ki s már az Ázsiába menekülés gondolatával foglalkoztak az emberek. Csak a nomádokat megtizedelő pestis juttatta felélegzéshez a birodalmat; ám így is nagy anyagi áldozatokkal, húszezer arany év-pénzmeléssel tudta békére és visszavonulásra bírni a kagánt a császár követe.²² A thrákiai hadsereg küldöttsége, amelynek Phókas centurio, a leendő császár is tagja volt,²³ árulással vádolta Komentiolost.²⁴ Maurikios azonban vakon bízott kedvencében, kieszközölte az ellene emelt vád elejtését s aztán újra stratégoosszá nevezte ki őt.²⁵ Ez alkalommal sem viselkedett katonához méltóan: öncsokítással betegséget színélve távol maradt a harcoktól,²⁶ miközben vezértársa, Priskos Maurikios korának legfényesebb győzelmeit vívta ki a dunai fronton, mélyen behatolva az avar törzsország szívébe.

A fenti tényeket összevetve a korábban megbeszélt epizóddal Frances arra a feltevésre jut, hogy a kagán Komentiolosnál megpróbálkozott a megvesztegetéssel és ez teljes mértékben sikerült is neki. Komentiolos valóban árulást követett el: a thrákiai hadsereg ilyen értelmű vádemelése tényekre épült. Csak mint Maurikios kegyence úszhatta meg a feljelentést. Ezt a feltevést tartja valószínűnek Frances annak ellenére, hogy felismeri: Theophylaktos Simokattés maga csak lelkiismeretlen és gyáva hadvezérnek tudja Komentiolost, szándékosan az ellenség kezére játszó árulónak nem.

Magunk itt néhány kiegészítéssel kívánjuk az eseményeket még jobban megvilágítani, illetőleg Komentiolosnak az avarokkal való összejátszását valószínűsíteni.

Mindenekelőtt persze szükségesnek látszik utalni arra: a Theophylaktostól említett tény, miszerint Komentiolos a megütközés előtti éjszakán követet indított a kagánhoz,²⁷ még akkor sem árulás egyértelmű bizonyítéka, ha feltételezzük (amit a historikus nem mond ki), hogy a küldött dölga a bizánci hadsereg másnapi harcba bocsátkozásának a közlése volt. Ellentétben más korok stratégiai gyakorlatával a népvándorlás e századában nem ritkán fordult elő, hogy az ellenséges seregek előre megállapodtak a napban, amelyen megütköznek. Így tett a betegséget színélve Viminaciumban tétlenkedő Komentiolos erélyes és diadalmas vezértársa, Priskos is, aki az avar törzsország szívében a Tiszánál (vagy a Temesnél) megegyezett a kagánnal az

¹⁹ Th. S. VII 14,5 *μεσούσης ... νοκτός ... επιλέκτους ὁ στρατηγὸς συμφραζάμενος ἐν ἀπορητῶν διαφυγεῖν αὐτοῖς ἐγγελεύεται.*

²⁰ Th. S. VII 14,5 ὁ Κομεντιόλος ... κατειρωνεύετο ὡς ἀπὸ τεττάρων σημείων κωνηγετεῖν διὰ τοῦτο ἢ ποδῶν εἶλεν, τὴν ἀπόδρασιν ἐποιεῖτο.

²¹ Th. S. VII 14,10 ὁ δὲ Κομεντιόλος ἀσχημῶ φωνῇ πρὸς τὰ Δριζίπερα παραγίνεται ... οἱ δὲ ἄστοι ὕβρουν καὶ λίθοις τὸν ἀπόμαχον στρατηγὸν ἀπεπέμποντο.

²² Th. S. VII 14,6—15,14.

²³ Theophanes, Cron. a. m. 6092 p. 280,15 ed. C. DE BOOR.

²⁴ Th. S. VIII 1,9 ἀποστέλλουσι πρέσβεις αἱ περὶ τὴν Θράκην τῶν Ῥωμαίων δυνάμεις πρὸς Μαυρίκιον τὸν αὐτοκράτορα προδοσίαν κατατιώμενοι Κομεντιόλου τοῦ στρατηγοῦ.

²⁵ Th. S. VIII 1,10 τοῦ βασιλέως ἐκλιπαροῦντος τοὺς πρέσβεις λαμβάνει ἢ κατηγορία τὴν ἐγκοπὴν καὶ ἀδῆις ὁ Κομεντιόλος γίνεται στρατηγός.

²⁶ Th. S. VIII 2,5 μαχαίρα ... ἰατρῶν τὰς ἐπὶ τῆς χειρὸς φλέβας ἀποτμηθεὶς ἐπὶ αἵματος ἐκροῆ εὐφήμεως πρὸς διὰ τὴν δειλίαν ἀπόμαχος ἦν.

²⁷ Ld. a 13. jegyzetel.

elkövetkező ütközet napjában, ám az összecsapás időpontjának közlését nem alattomos árulás, hanem sikeres harci felkészülés kísérte (Th. S. VIII 3,8—9 *στρατοπεδεύει ὁ Πρίσκος ἐπὶ τὸν Τισσὸν ποταμὸν ὀρίζεται τοιγαροῦν ἑκατέρα δυνάμει ἡμέρα πρὸς πόλεμον ... οἱ μὲν Ῥωμαῖοι ... τοὺς βαρβάρους κατεπολέμησαν ... νίκην ἐνδοξότεραν τὸ ... ὀπλιτικὸν ἀνέδησαν*). Vagy hogy még egy példát említsünk, 547 táján a gepidák és langobardok egymás ellen háborúra készültek s ők is előre megállapították az ütközet időpontját (Procop., bell. Goth. III 34,2 *ἑκάτεροι ὄργων τοῖς πολεμίοις διὰ μάχης ἴεναι, χρόνος τε τῇ ζυμβολῇ τακτὸς ὄριστο*).²⁸

Mint láttuk Theophylaktos Simokattés szerint Komentiolos nem volt áruló, csak csapnivaló hadvezér. Ennek a bizánci historikusnak az elbeszéléséből kiindulva E. Frances csak mint feltevést adhatta elő, hogy Komentiolos paktált az ellenséggel. Ám ez a megállapítás valójában mégsem csupán feltevés: Theophylaktostól ezen a ponton független bizánci történeti hagyomány, amely Theophanésnél (Chron. a. m. 6092 p. 278, 31—34) jól megfogható, és amelyet későbbi szerzőknél (pl. Georg. Mon. p. 658, 18—659,9 ed. C. de Boor) további részletek feltüntetésével látunk viszont, kereken kimondja, hogy Komentiolos szándékosan szolgáltatta ki katonáit az avar hadsereg prédájául; machinációja következtében számosan elestek, vagy tizenkét-ezren pedig hadifogságba kerültek (vö. Zonar. XIV 13,9—19). Egy Ióánnés Antiocheus neve alatt fennmaradt töredék azt is valószínűsíti, hogy Komentiolosnak az ellenséggel való összejártságát már egy közel egykorú forrás ismerte, nem csak századokkal későbbi krónikások mesélnék róla (Io. Ant. fr. 218^b = Excerpta de insidiis p. 147,26—29). — Más kérdés, hogy ezek a források a kagán kezére játszás okát nem Komentiolosnak az avarok általi megkörnyékezésében jelölik meg, hanem császári utasításban. Maga Maurikios lett volna az, aki fegyelméletlenkedés és felségsértő hangulatkeltés miatt úgy büntette meg sok ezer katonáját, hogy az avaroknak szolgáltatta ki őket.²⁹ Ez a beállítás azonban elválaszthatatlanul összefügg Maurikios bukását és gyermekestül való kivégeztetését vallási színezetbe burkoló kegyes legendákkal; történelmi hitele nem több, mint a legendaké, amelyek a halála után Bizáncban és a keleti (nesztorianus és monofizita) keresztényeknél egyaránt szentként tisztelt uralkodó alakja körül szövéődtek. Ilyenformán, ha a történelmi valóság — és nem a legendaképződés — vizsgálata szempontjából nézzük a kérdést, nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk azt a minden belső valószínűséget eleve nélkülöző híradást, miszerint Bizánc legfőbb hadura nem talált alkalmasabb eszközt vétkes katonái megfenyítésére, mint hogy ellenfele kényének szolgáltassa ki azokat. Ha pedig nem császári parancs volt Komentiolos ellenséggel való paktálásának a tényleges oka, ugyan mi más lehetett volna, mint az, hogy a kagán valamiképpen megkörnyékezze?

Végül még két olyan híradással szolgálunk a kútfők, amelyek alighanem szintén Komentiolos machinációival kapcsolatosak. Lássuk most ezeket.

Priskos és a kagán első Tisza (vagy Temes) vidéki összecsapásáról feljebb említést tettünk. A második ugyanitt lefolyt ütközet a bizánci offenzíva legjelentősebb haditényé volt:³⁰ a folyónak szorított ellenség egy része vízbe fúlt,³¹ más része fogságba esett.³² A bizánci haderő valójában feltétlen urává lett a helyzetnek az avar főzrs-

²⁸ Vö. P. LAKATOS, Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden, Szeged 1973, 22, 77—78. Hasonló eljárásról szól a bizánci—perzsa hadszíntér eseményei kapcsán Th. S. III 7,14—15.

²⁹ Zonar. XIV 13,9 *Κομεντιόλον δὲ στεῖλας ὁ βασιλεὺς κατὰ Χαχάνον μετὰ πολυπληθοῦς στρατιάς λέγεται ἐντείλασθαι αὐτῷ προδοῦναι τοῖς ἐναντίοις τὸ στρατιωτικὸν διὰ τινὰς στάσεις καὶ ἀταξίας τούτοις μνησικακῶν.*

³⁰ Th. S. VIII 3,13 *γίνεται ... κατὰ τοῦτον τὸν χώρον μεγίστη καὶ ἀξιολογώτατη παράταξις.*

³¹ Th. S. VIII 3,14 *ἐγκρατῶς ... ἐπὶ τὰ ρεῖθρα τοῦ ποταμοῦ ἀποπνίγονται.*

³² Th. S. VIII 3,15 *ἐξωρεῖτο δὲ μετὰ τὴν ἦταν τὸ βάρβαρον.*

ország déli szélén is, még inkább a birodalom dunai határán. Maurikios a fővárosban ennek ellenére úgy intézkedett, mint akit rettegésben tartanak a kagán fenyegetései: levélben parancsot adott Priskosnak az avar nemzetiségű hadifoglyok szabadon bocsátására (Th. S. VIII 4,2 *ὁ Μαυρίκιος ταῖς ἀπειλαῖς τοῦ βαρβάρου καταπλαγεῖς ... δι' ἐπιστολέως τῷ Πρίσκῳ προσέταξεν ἀποδοῦναι τοὺς ζωγρηθέντας τῷ Χαγάνῳ Ἀβάρου*). Theophylaktos elmondja, hogy a császár a kagán fogolykikérő követségének érkezésekor még nem tudott a hadszíntéren történekről vagyis Priskos sorsdöntő győzelméről (Th. S. VIII 4,1 *ὁ ... Χαγάνος πρὶν τι τὸν αὐτοκράτορα τῶν γεγενημένων ἐν εἰδήσει γενέσθαι, πρέσβεις ἐς Μαυρίκιον ἐπεμψεν, ἀναλαβεῖν τοὺς ζωγρηθέντας πειρώμενος*), ezért vezethették félre a kagán fenyegető üzenetének szavai (Th. S. VIII 4,2 *τοῦ βαρβάρου ... τοῖς λόγοις ἀποβουκολούμενος*). Elképzelhető volna azonban árulás nélkül, hogy a császár fővezérének, Priskosnak a jelentése az elhatározó diadalról lassabban érkezett a birodalom hadi útjain Konstantinápolyba, mint az ellenség követsége, amely a döntő győzelem alkalmával bizánci hadifogságba esett avarok kiadását követelté?! (Mert a végső sorsdöntő ütközet előtti hadműveletek elbeszélésénél avar nemzetiségű foglyokról szót sem szól Theophylaktos, aki pedig a forrásul szolgáló hadinaplóból látható előszeretettel vesz át minden, a bizánci sikerek nagyságára utaló adatot.) A rejtélyt, hogyan érkeztek Priskos győzelmének hírhözói később a császárvárosba, mint az avar követség, egy csapásra megoldja a felismerés, hogy Komentiolos a kagán kezére játszott. A bizánci haderő Duna balparti, kemény harcokkal megszerzett hídfőállása a Tisza (vagy Temes) vidéki előnyomuláskor Viminaciummal szemben volt (Th. S. VIII 2,2 et 4 *οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τὸ Βιμινάκιον γίνονται ... σχεδίας συρράψαντες ... τὸν ποταμὸν διενήξαντο ... κρατοῦσι τὸν ἀντιθέτων δυνάμεων*). Az ellenség földjén működő sereg és a főváros között minden összeköttetés Viminaciumon át futott. És itt, Viminaciumban a legmagasabb rangú generális Komentiolos volt, aki, mint láttuk, tettetett betegséggel vonta ki magát az avar földi harcokban való részvétel alól (Th. S. VIII 2,5 et 7—8 *Κομεντίολος ἄμα τῷ Πρίσκῳ εἰς τὸ Βιμινάκιον τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο ... πείθεται ὁ Πρίσκος τὸν Κομεντίολον καταλιπεῖν ... καὶ οὖν καταλιμπάνει τὸ Βιμινάκιον*). Több mint valószínű, hogy ennek a Komentiolosnak az ügyes mesterkedése késleltette Priskos elsöprő győzelmének hírvivőit és segítette elő a vele összejátszó nomád fejedelem küldöttségének gyors Konstantinápolyba jutását.

A szabotázs, tudatos kártevés az avar fronton harcoló bizánci sereggel szemben megmutatkozott abban is, ahogyan Komentiolos a győztes császári katonaságot jól kiérdemelt téli pihenésére vezette. Bár egy a vidék viszonyait kitűnően ismerő öreg hegyi kalauz világosan megmondta, hogy az Al-Dunától a Balkán hegység gerincén át Philippopolisba vezető úgynevezett Traianos-féle ösvényt (Th. S. VIII 4,3 *τὴν λεγομένην Τραιανοῦ ... τρίβον*) kilencven esztendeje nem lehet használni, mégis ezen a zord és járhatatlan csapáson indította délnek a csapatokat. Az eredmény az lett, hogy rengeteg katona és a sereg háts állatainak jó része a hideg időjárás viszonyosságainak esett áldozatul.³³

Felvetődik a kérdés, mi lehetett az indítéka Komentiolosnak, hogy az ellenség kezére játsszon. Sajnos Theophylaktos elbeszéléséből világosan nem tetszik ki, hogy Komentiolos az itt szóban forgó két hadiesztendőben Priskos alá vagy fölé rendelve avagy esetleg egyenrangú vezértársaként működött-e a dunai avar fronton. Mégis egy passzus alapján helyesnek látszik abból kiindulnunk, hogy forma szerint Pris-

³³ Th. S. VIII 4,5 et 7 *ἵππειναι ... τὴν τρίβον ταύτην ἀδιεξόδετον ἀπὸ ἐτῶν ἐνενήκοντα ... μεγάλην γεγονότος τοῦ χρόνου καὶ τῆς τῶν πνευμάτων πιζρότητας ἐγκρατῶς ἐγκειμένης, ὄλλονται πολλοὶ τῆς δυνάμεως τῶν τε νοτοφόρων ζώων ἢ πλείστη ἀπόμοιρα.*

kos volt a fővezér. Amikor ugyanis a császár elhatározta, hogy felmondja az avarokkal kötött békét, eme elhatározását végrehajtás céljából Priskossal közölte.³⁴ Alig elképzelhető, hogy egy ilyen uralkodói döntésről ne a legfőbb parancsnok kapott volna elsőként tájékoztatást és utasítást annak végrehajtására.³⁵ Am ha Priskos volt a fővezér s Komentiolos a császár különös kegyét élvező³⁶ generálisként működött mellette a hadszíntéren, akkor könnyen érthető viselkedése. Minthogy valamennyi harci siker elsősorban a mindenkori fővezér presztízst és dicsőségét növelte, Komentiolos úgy érezhette, hogy neki, mint Priskos riválisának,³⁷ az adott helyzetben nem érdeke a keletrómai haderő sikeres működése, inkább ennek az ellenkezője. Hogy egy alvezéri beosztásával elégedetlen és a fővezérre irigy császári generális ilyen helyzetben mire vetemedhetett, azt világosan megmondja Theophylaktos művének egy másik részlete a Nymphios folyó melletti ütközet elbeszélésében (I 9,5-11). Itt Kurs, a bizánci balszárny parancsnoka egyszerűen nem bocsátkozott harcba a centrummal és a jobbszárnyal egy időben, sőt kardcsapás nélkül visszavonult és ezzel az egész sereg súlyos vereségét idézte elő. S tette mindezt azért, mert a győzelem elsősorban a fővezér, Ióánnes Mystakón dicsőségét öregbítette volna, azét a fővezérét, akit ő szerencsésebb riválisaként irigyelt s akinek diadalát elősegíteni semmi áron sem kívánta, inkább kudarcát óhajtotta³⁸.

Ugyanaz az indíték, amelynek hatása alatt Kurs bajtársainak ütközetben való cserbenhagyására vetemedett, munkálkodhatott Komentiolos lelkében is, amikor inkább játszott az avarok kezére, csak hogy Priskos fővezéri dicsőségét semmiképpen se növelje³⁹.

³⁴ Th. S. VIII 2,1—2 *και δημηγορήσαντος Πρίσκου περιχίεται ή προς 'Αβάρους και 'Ρωμαίων ειρήνη' ό γάρ αυτοκράτωρ ... παρασπονδήσαι διά βασιλικού προστάγματος έγκυλεύεται.*

³⁵ Más kérdés, hogy ez az utasítás a többi parancsnokot is kötelezte (Th. S. VIII 2,1 *ό γάρ αυτοκράτωρ ... στρατηγούς ... έγκυλεύεται*).

³⁶ Komentiolos karrierjéről, amelyet nem túl sikeres működése ellenére szemmel láthatóan a császár kegyéből futott be, ld. Th. S. I 4,6—6,3; 7,3—4; 8,11; II 10,8—17,9; III 5,16 (vö. Euagr. hist. eccl. VI 15 p. 233 ed. J. BIDEZ—L. PARMENTIER); III 6,1—2; IV 10,9; 12,8; 14,5; 15,17; V 2,7—8, 8,1; VII 13,8—14,10; 15,4; VIII 1,9—2,8; 4,1—8; 8,6; 13,2. — Ld. még P. GOUBERT nem minden ponton meggyőző cikkét: Les gouverneurs de l'Espagne byzantine: Études Byzantines 3, Paris—Bucarest 1946, 129—139.

³⁷ Hogy Komentiolos és tehetségesebb kollégája, Priskos között nem szokványos rivalizálás folyhatott, ez Theophylaktosnál a sorok közül kiolvasható (ld. pl. VIII 2,6—7). Közvetve ugyancsak erre utal az a tény is, hogy míg Komentiolos katonai vereségei, illetve sikertelensége ellenére láthatóan élvezte a császár bizalmát (vö. 36. jegyzettel), addig Priskost, bár sikeresen hadvezérkedett, sőt Maurikios korának legfényesebb győzelmeit aratta az avar fronton, kétszer is leváltotta az európai haderők főparancsnoki tiszttségéből az uralkodó (Th. S. VI 11,2; 21; VII 1,1; VIII 4,8—9). Ugyancsak Komentiolos és Priskos személyes ellentétére vehet fényt az, ahogyan sorsuk alakult a hadsereg zendülése és Phókas hatalomra kerülése idején: Komentiolist az elsők között végeztette ki az új császár, míg Priskost a birodalom második emberévé, comes excubitorummá emelte (Th. S. VIII 13,2; Theophanes, chronogr. a. m. 6095 p. 292 ed. C. DE BOOR).

³⁸ Th. S. I 9,9 *Κούρης δ'οὐκ ενέμιξε χεῖρας ἐβάσκανε γάρ τὸν Ἰωάννην εὐπραγίας περὶ, ἄτε διή δια μέγιστην ἀγωνισόμενον δόξαν.*

³⁹ Személyes indítékokból a birodalmi érdekekre való fittyet hányás nem lehetett ritka jelenség az itt szóban forgó korszak bizánci hadvezéreinél, főembereinél. S arra is van nem egy példa, hogy az ilyen magatartást nem büntette szigorúan a császár, illetve a bizánci kormányzat. Jellemző ebben a vonatkozásban Philippikosnak, a császár sógorának az esete. Ő ugyanarra a Priskosra volt féltékeny, mint akire Komentiolos. Miután maga balsikerrel fővezérkedett a perzsa hadszíntéren s ezért a császár Priskost nevezte ki helyébe, szándékosan idő előtt a sereg tudomására hozta a tervezett zsoldcsökkentést azzal a szándékkal, hogy így bősztse már előre utódja ellen a katonákat. Indiszkréciónak nem jelentéktelen része volt abban, hogy a hadsereg fellázadt és egy esztendeig nem teljesítette a császár, illetve a kinevezett hadvezérek parancsait, válságos helyzetbe sodorva ezzel a birodalmat. Philippikos a történetek ellenére nemcsak hogy felelősségre vonásban nem részesült, hanem újra fővezéri kinevezést is nyert (Th. S. III 1,1—2; 2,11).

Dolgozata utolsó bekezdésében a Priskos seregének lekenyerezésére irányuló eredménytelen és a Komentiolos megnyerését célzó eredményes avar megvesztegetési kísérlet feltételezése után E. Frances egy harmadik esetre is utal futólag, amelynél hasonló hipotézis megkockáztatható. A kagán embereinek a keze benne lehetett, mondja, a 602 évi katonai lázadás kiobbantásában, amelynek eredményeképpen a birodalom dunai hadserege Phókas vezetésével Maurikios megbuktatására a fővárosba vonult és ezzel fedezetlenül hagyta az avar határt.

Eme odavetett elgondoláshoz közvetlenül a forrásokból származó alátámasztást nem ad a tudós szerző. Hadd mutassunk ezért mi rá Theophylaktos egy híradására, amelynek fényénél szinte tapintani tudjuk avar emisszáriusoknak a birodalmi katonaság közelébe férkőzését. Közvetlenül mielőtt a császári hadsereg lázadásának az elbeszélésébe kezdene a historikus, elmondja, hogy Apich vezetésével a Bizánchoz pártolt anták megbüntetésére indult egy avar sereg s ekkor a kagán számos katonája a keletrómaiakhoz csatlakozott (Th. S. VIII 5,13—6,1 *ὁ Χαγάνος ... τὸν Ἀψιχ μετὰ στρατοπέδων ἐξέπεμπεν, ὅπως τὸ τῶν Ἀντῶν διολέσειεν ἔθνος, ὃ σύμμαχον Ῥωμαίοις ἐτύγγανεν ὄν τούτων δὴ γιγνομένων, ἀποστατοῦσι τῶν Ἀβάρων πλῆθη τινὰ αὐτομολεῖν τε τῷ αὐτοκράτορι κατηπειγόντο*). A nomád fejedelem lépéseket tett a dezertálók visszapártoltatására (Th. S. VIII 6,1 *ὁ Χαγάνος ... πολλὸς ἦν ἀντιβολῶν καὶ σοφιστεῦων μεθόδους πολλὰς ἀντιμεταστήσαι τὴν ἀποστατήσασαν δύναμιν*), tehát valamilyen kapcsolatot létesített átállt harcosaival, amidőn azok immár a birodalmi hadsereg kötelékébe tartoztak. Ilyen szituáció mellett szinte biztosra vehető, hogy a kagán emberei befolyásolni tudták s befolyásolták is a keletrómai haderő hangulatát, elhatározásait. Kérdésként még az is felvethető, nem volt-e eleve kitervelt fogás az avar hadvezetés részéről, hogy néhány katonai egysége a dezertálás látszatát keltve férközzék az ellenség soraiba.

Iohannes Ephesinus szír egyháztörténetének harmadik része (VI 25) Maurikios uralkodásának elején egyebek mellett ezt közli a balkáni tartományokat előzőnlő szlávokról: „...et pugnare melius quam Romani didicerunt, homines simplices qui extra silvas et loca densa virgultorum se ostendere non audebant, et arma quid sint praeter duo vel tria *λογγάδια*, quod est hastae, nesciebant”⁴⁰

E. Frances először megállapítja: a szlávokról szóló híradás, hogy a fejlettebb bizánci haditechnikát elsajátították, minden bizonnyal az avarokra is vonatkoztatható, akik például Drizipera alatt nagy ostromgépeket ácsoltak⁴¹ és a birodalom dunai határerődjeit (mint Singidunum, Viminacium, etc.) könnyen rohanták le⁴². Másodszor annak a feltételezésének ad hangot E. Frances, hogy az ellenség megvesztegetése mint a hadviselés egyik eszköze szintén a keletrómaiaktól ellesett rafinéria volt a kagán kezében.

Ami a haditechnika elsajátítását illeti, nem kétséges, hogy az avarok ebben az irányban nagy lépéseket tettek közép-dunai honfoglalásuk (567) után. Nyílt terepen persze a steppei nomádok lovas taktikája, rendkívüli mozgékonyasága eleve egyenrangúságot, ha nem éppen fölényt biztosított a kagánnak a császári haderővel szemben (a lovas biztonságát nagy mértékben növelő vaskengyelt például Európa az avarok és türkök előtt nem ismerté, használatát a bizánciak is tőlük tanulták el).⁴³ Egyéb vonat-

⁴⁰ Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptorum Syri, series III, tom. III, Versio, interpretatus est E. W. Brooks. Lovanii 1936, p. 249.

⁴¹ Th. S. VI 5,4 *ἐλεπόλεις ... ὁ βάρβαρος ἐτεκταίνετο*.

⁴² Th. S. I 4,1—4. Persze itt nem annyira az avar technikai készültség, mint inkább a váratlan támadással szembeni bizánci készültség volt a kagán sikereinek az oka.

⁴³ A vaskengyel primitívebb előzmények (szíjkengyel, fakengyel) után a steppe türk és avar

kozásban azonban természetesen a birodalom technikai készültsége jelentősen felette állott a nomadizáló avarokénak. Az avarok, úgy látszik, nemcsak általában kívánták a nekik dolgozó munkáskezek számát gyarapítani, amidőn tíz- sőt százezer számra hurcoltak magukkal hadifoglyokat az imperiumból, hanem kifejezetten a fejlettebb technikában, ipari eljárásokban jártas alattvalók szerzésére is pályázhattak. Nem véletlen, hogy a korai avarkor (kb. 567—680) fémművességét az archeológiai leletek tanúsága szerint bizánci lemezpréselési technika jellemzi⁴⁴ s hogy például ebből az időszakból bizánci szerszámkészletű ötvös sírja került elő Kunszentmártonban.⁴⁵ Írott források elszórt híradásai is tanúsítják az avar szándékot a fejlettebb technika megszerzésére. Fürdő- és palotaépítésre bizánci szakemberek tartózkodtak Bajánánál, akiket aztán ő valószínűleg Sirmium ostromakor (579—582) a város blokádját elősegítő híd építésére kényszerített.⁴⁶ Itáliai hajóácsokat küldött Agilulf langobard király, hogy azok szövetségeseinek, az avar kagánnak hajókat készítsenek egy thrákiai sziget elfoglalásához.⁴⁷ Busas bizánci hadimérnök avar hadifogságba esett. Honfiktársai, Appiareia lakói cserbenhagyták, nem váltották ki a rabságból, mire ő bosszúból megtanította az ellenséget ostromszerkezetek készítésére és használatára.⁴⁸ Thessaloniké Maurikios korabeli avar ostromát szemtanú írta le: Ióánnés, a város érseke Szent Demeter csodáiról szóló hagiografikus írásában emlékezett vissza a fiatal korában megélt támadásra (Miracula S. Demetrii I 13—15)⁴⁹ s ő az avar haderő ostromgépeit és technikáját imponzáns félelmetesnek mutatta be (Mir. S. Dem. I § 125, 139, 142 etc.).⁵⁰ Ugyanez a kép bontakozik ki azokból a forrásokból is, amelyek Konstantinápoly 626 júl. 29—aug. 7. közötti avar ostromáról szólnak s ugyancsak hiteles szemtanúk tollából valók.⁵¹ A bizánci haditechnika elsajátítása az avarok részéről mindezek szerint kétségsbe vonhatatlan történelmi tény. Ilyennek kell mondanunk még akkor is, ha azt gyanítjuk, hogy a különböző hadieszközök, gépek, szerkezetek elkészítői és talán kezelői is nem mindig voltak szoros értelemben vett avar katonák, hanem a kaganátus más nemzetiségű (szláv, gepida, bulgár, stb.) alattvalóinak a csapattesteiben szolgáltak. Nem mernénk azonban a Bizáncból kölcsönzést ilyen

urainál a VI. században általános használatba kerül (U. KÓHALMI K., A steppék nomádja lóháton, fegyverben, Bp. 1972, 88—92, 122; ERDÉLYI I., Az avarság és kelet a régészeti források tükrében. Gépírt doktori disszertáció. I., Bp. 1975, 164). Az európai népek éppen ekkor kezdik használni a lófőlszerelésnek ezt a korábban teljességgel ismeretlen tartozékát (H.—G. GUNDEL, Steigbügel: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike V, 1975, 351). Igazában alig lehet kétséges, hogy nyugaton a nomádoktól tanulták el a vaskengyel használatát.

⁴⁴ Ld. pl. ERDÉLYI I., Avar művészet, Bp. 1966, 28.

⁴⁵ CSALLÁNY D., A kunszentmártoni avarkori ötvössír, Szentes 1933.

⁴⁶ Zonar. XIV 11,18—19 *ὁ Χαγάνος ... ἤτησατο σταλῆναι αὐτῷ οἰκοδόμους, ἵνα αὐτῷ δμήσωνται λοετρὸν σταλέντων δὲ γέφυραν ... ἠκοδόμησε, βιασάμενος πρὸς τοῦτο αὐτούς*; Ioh. Ephes. VI 24 p. 247—248 interpret. E. W. BROOKS; vö. Menand. Prot. fr. 63,64,66 = Exc. de leg. ed. C. DE BOOR p. 220—221, 471—476. A két forrás alighanem tévedésből beszél Száva-híd helyett Duna-hídról.

⁴⁷ Paul. Diac. hist. Langob. IV 20: „misit Agilulf rex cacano regi Avarorum artifices ad faciendas naves, cum quibus isdem cacanus insulam quandam in Thracia expugnavit.”

⁴⁸ Th. S. II 16,10—11 *ὁ Βουσαῖς τοῦς Ἀβάρους ἐδίδασκε συμπήγνυσθαι πολιορκητικὸν τι μηχανήμα ἐπι τῶν τοιούτων ὀργάνων ἀμαθεστάτους ὑπάρχοντας, ἀπροβολίζειν τε παρεσκευάζει τὴν ἐλέπολιν ... δεινὸν τι διδάξας τοῦς βαρβάρους πρὸς πολιορκίαν τεχνούργημα.*

⁴⁹ MIGNE Patrologia Graeca t. CXVI 1281—1324

⁵⁰ Vö. CSILLIK É., Fejezetek a déli szlávok Balkánra telepedésének történetéből Szent Demeter csodáinak tükrében: Acta Iuvenum. Sectio Historica t. VIII, Szeged 1975, 14—15.

⁵¹ Theod. Sync., homilia de obsidione Avarica Constantinopolis p. 305—306, ed. L. STERNBACH (= F. MAKK, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Synelle sur le siège de Constantinople en 626: Opuscula Byzantina t. III, Szeged 1975, 81—82); Chronicleon Paschale p. 719—721, 725 ed. L. DINDORFIUS, Bonnae 1832; vö. még Georg. Pisida, Bellum Avaricum passim, ed. A. PERTUSI, Eital 1960.

határozottan állítani arról a hadifogásról, amely az ellenség megkörnyékezésében áll.

Ellenség vagy legalábbis idegen hatalom egyes embereinek a megnyerése-megvesztegetése, úgy tűnik, a steppei népek gyakorlatában elég elterjedt jelenség. Hogy itt most csak az avar történelem kevés ránk maradt forrásának a vallomásánál maradjunk, már 561/562 körül, tehát amidőn a gepidák még egyáltalán nem voltak a kagán alattvalói, inkább potenciális (és leendő) ellenfelei, egy neve alapján joggal gepidának tekintett férfi tűnik fel Baján szolgálatában. Kunimón ez (Kunimund gepida személynév),⁵² aki avar követség tagjaként tevékenykedik és akit a bizánciaknak sikerül titokban megvesztegetniük (Menand. Prot. fr. 6: Exc. de leg. p. 444). Több mint valószínű, hogy Baján is anyagiakkal nyerte meg magának a szomszéd Gepidiából, amidőn messze-messze keletről az Al-Dunához érkezve a vidék viszonyait (és a rövidesen meghódítandó gepida földet) ismerő emberre volt szüksége. Persze a megvásárolható Kunimón új avar gazdáját is elárulta, amidőn Iustinianos császár aranya megcsillant a szeme előtt. Kérdésként vetődik fel, vajon nem ilyen lefizetett ember volt-e a kagán környezetében az a kutrigur is, aki bennfentesként a szláv anták viszonyairól tájékoztatta a Don nyugati oldalára éppen hogy átkelt avarokat. Menandrosz Protéktór töredékének (fr. 6: Exc. de leg. ed. C. Boor, p. 443) a fogalmazása (*ταῦτά τοι ὁ Κοτράγῃρος ἐκεῖνος, ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτηδῆσιος, ὁ κατὰ Ἀντῶν τὰ ἔχθιστα βουλευσάμενος ... εἶπεν ὡς τὸν Χαγάνον*) ugyanis azt sejteti, hogy a kérdéses férfit bizalmasabb szálak fűzték az avar fejedelemhez, mint egy imént hódoltatott nomád törzs tagját általában (hogy az átlag kutrigurra miként néztek az avarok, azt Baján megvető szavai mutatják Men. Prot. 27 töredékében: Exc. de leg. p. 458, 24–30). Magát az ellenség emberének a megvesztegetését, mint használható katonai-politikai fogást aligha kellett Bizánctól eltanulniok az avaroknak: ennek szokását készen, hozzhatták magukkal steppei nomád életükből. Legfeljebb az volt, amit frissen Kárpát-medencei hazájukban tanultak meg, hogy egy keletrőmai magas rangú férfiú, mint amilyen Komentiolos volt, hogyan környékeezhető meg sikerrel.

Befejezésül egy megfigyelés kívánkozik még ide: az avar hadvezetés egyes főemberek megvesztegetésén túl közönséges birodalmi alattvalók tömegeinek a megnyerésére már korábban is gondolt s nem Tomea alatt Priskos éhező katonáit jóllaktatva tette az első lépést ebben az irányban. Igaz, hogy ekkor Maurikios uralmának a kezdetén nem katonákat, hanem parasztokat kívánt anyagi előnyök biztosításával a maga oldalára állítani. A kortárs Iohannes Ephesinust használta forrásul Michael Syrus és nála (chron. X 21)⁵³ azt olvassuk, hogy az avarok az általuk előzönlött balkáni területen a bizánci adóknak csak a felét szedték, ilyen módon igyekeztek a földművelőket termelő munkájuk folytatására ösztönözni (*urbes duas a Romanis expugnauerunt et cetera castra et incolis dixerunt: „Abite serite et metite, et dimidium tantum tributū a vobis sumimus”*).

⁵² Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica II.*, Berlin 1958, 168.

⁵³ VI 46 apud Ioh. Ephes., p. 259 in versione E. W. BROOKS.

**К ВОПРОСУ О ПОСЛЕДНИХ ГОДАХ АВАРСКОЙ ВОЙНЫ ИМПЕРАТОРА
МАВРИКИЯ В ИСТОРИИ ФЕОФИЛАКТА СИМОКАТТЫ**

Автор, развивая набросанную раньше идею Э. Франсе (*Revue des Études Sud-Est Européennes* 6, 1968, 528—530), с помощью источников пытается собрать те данные, которые предпологали бы (или точнее доказывали бы), что аварский каган во время аваро-византийских войн в 593—602 гг. неоднократно пытался подкупить восточноримских солдат и военачальников. Коментиол, пользовавшийся милостью императора Маврикия, очевидно, ревниво следил за великолепными военными действиями Приска и не чуждался действовать заодно с каганом, если это могло помешать акциям принесшим противнику славу, препятствовать успешному главнокомандованию Приска. Естественно, способу подкупа противника кочевое руководство научилось не у Византии (как это предполагает Э. Франсе), а судя по некоторым признакам, знало его уже в степи. Чему научились авары у византийцев — так это — военной технике, главным образом, приёмам осады крепости. И авары думали не только о подкупе солдат, но и о привлечении гражданского населения; так, например, авары поступили, когда крестьян, оказавшихся на захваченной ими северобалканской территории, они облагали данью, по своим размерам вдвое меньшею, чем этого требовало императорское правительство.